

Галина Володимирівна АНІКІНА

к.ю.н., доцент кафедри, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7482-019X>

e-mail: galinaanikina07@gmail.com

Світлана Олексіївна ЯКИМЧУК

к.ю.н., доцент кафедри, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1093-3854>

УМОВИ ВИНИКНЕННЯ ДЕЛІКТНОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ У ПРАВІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ТА УКРАЇНИ

Досліджено поняття та місце зобов'язань з відшкодування шкоди у системі недоговірних зобов'язань. З'ясовано розуміння поняття та видів шкоди у країнах «сім'ї загального права» та «сім'ї континентального права». Проаналізовано особливості трактування поняття «протиправність діяння» як умови виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди у законодавствах зарубіжних країн та України. Розглянуто різні теорії розуміння причинно-наслідкового зв'язку між протиправною дією та шкодою, які визначаються у національному законодавстві та нормативних актах зарубіжних країн. Проаналізовано вину як умову виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди.

Ключові слова: зобов'язання з відшкодування шкоди, підстави виникнення деліктних зобов'язань, умови виникнення деліктних зобов'язань, шкода, моральна шкода, протиправність, причинно-наслідковий зв'язок, вина, відповідальність без вини

ВСТУП

Зобов'язання з відшкодування шкоди визнаються одним з найважливіших цивільно-правових зобов'язань в усіх правових системах. Наприклад, в Україні справи з недоговірних зобов'язань серед усіх цивільних справ позовного провадження завжди входять у десятку справ, які найбільше розглядають суди загальної юрисдикції. Континентальна та англо-американська системи права мають певні особливості свого розвитку та формування. Це відображається на їх правових інститутах, зокрема на правовому регулюванні зобов'язань з відшкодування шкоди [1, с. 8].

Нормативно-правові акти зарубіжних країн та Цивільний кодекс (ЦК) України закріплюють загальне правило, за яким обов'язок з відшкодування шкоди покладається на особу лише за наявності комплексу передбачених законом умов. Поняття умови виникнення деліктних зобов'язань слід відрізнити від поняття «підстави виникнення деліктних зобов'язань». Підставою є те, «що породжує будь-яке явище, фундамент, який визначає його природу», а умови – це «ті ознаки, які характеризують підставу і без наявності яких явище не може виникнути» [8, с. 153]. На думку О. Харитоновна, підставою цивільно-правової відповідальності є цивільне правопорушення, яке можна трактувати як суспільно-небезпечну, протиправну, винну поведінку (дію чи бездіяльність) деліктоздатної особи, яка виявляється у порушенні нею норм цивільного законодавства і завдає шкоди правам та інтересам окремих осіб [3, с. 388-389]. Я.М. Шевченко вважає, що підставою цивільно-правової відповідальності є склад правопорушення, який відображає зв'язок об'єктивного з суб'єктивним – порушення правопорядку (суб'єктивне) та заподіяння шкоди суспільству (об'єктивне)» [4, с. 50-51].

Отже, підставою виникнення деліктного зобов'язання з відшкодування шкоди є цивільне правопорушення, а умови становлять його склад.

Законодавства переважної більшості країн визна-

чають такі умови виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди: 1) завдання шкоди особі чи майну; 2) протиправність діяння; 3) причинний зв'язок між протиправною поведінкою деліквента та завданою шкодою; 4) вина деліквента. Однак підходи до розуміння кожної з умов відрізняються.

У континентальному праві й праві США як окрема умова відповідальності за завдання шкоди розглядається деліктоздатність деліквента – завдавача шкоди [5, с. 101–103]. Зазначене свідчить про необхідність дослідження умов виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди у законодавстві зарубіжних країн.

Умови виникнення деліктних зобов'язань у праві зарубіжних країн та України досліджували: Д.В. Боброва Д.О. Грачов, С.Д. Грицько, О.В. Гришук, І.С. Канзафарова, О.О. Отраднова, В.Д. Примак, В.П. Паліюк, Г.К. Матвеев, Т.С. Ківалова, Н.С. Кузнєцова, Й.О. Покровський, І.С. Канзафарова, Р.А. Майданик, І.Б. Новицький, О.І. Сліпченко, С.І. Шимон. Однак тематику умов відшкодування шкоди у законодавстві зарубіжних країн неможна вважати достатньо розробленою.

МЕТА статті – аналіз умов виникнення деліктних зобов'язань у цивільному праві України та зарубіжних держав, а також з'ясування їх особливостей.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ця робота базується на національному законодавстві, законодавстві зарубіжних країн, працях вітчизняних і зарубіжних вчених. У дослідженні застосовано методи аналізу і синтезу, порівняння та узагальнення, а також низку інших методів.

РЕЗУЛЬТАТИ

Першою і неодмінною умовою виникнення деліктних зобов'язань є наявність шкоди. Термін «шкода» походить від польського «szkoda» та від давньонімецького «scado» – втрата, збиток, і у перекладі означає зменшення, або знищення майнової, немайнової чи іншої сфери потерпілого [6]. Традиційно під цим поняттям розуміють несприятливі негативні майнові

та немайнові наслідки для суб'єкта цивільного права, що виникли в результаті пошкодження або знищення належного йому майна, а також у результаті зменшення належних потерпілому майнових чи особистих немайнових прав. За відсутності шкоди неможна говорити про виникнення деліктних зобов'язань. Шкоду поділяють на майнову і немайнову. Шкода, яка полягає у зменшенні або знищенні майнових благ, що охороняються законом, і має певну економічну цінність, є майною [7, с. 56]. У країнах «сім'ї загального права», як і в «сім'ї континентального права», розуміння змісту поняття «майнова шкода» є практично однаковим. У більшості держав шкода підлягає відшкодуванню повністю. Тобто відшкодовуються прямі збитки, упущена вигода, немайнові, моральні збитки. Обмеження можуть встановлюватися законом [8, с. 360-361].

Під немайною шкодою (моральною) розуміються наслідки правопорушення, які не мають економічного змісту і вартісної форми та виражаються: у фізичному болю, душевних стражданнях, приниженні честі та гідності фізичної особи, у відсутності емоційного благополуччя та/або наявності психічного розладу. Відшкодування немайнової шкоди у зарубіжних країнах має певні особливості. У країнах «сім'ї континентального права» практика відшкодування моральної шкоди є достатньо поширеною [9, с. 165].

Законодавства окремих країн обмежують відшкодування немайнової шкоди окремими випадками. У Німеччині компенсація моральної шкоди регулюється §§ 847, 823 Німецького Цивільного уложення. Так, відповідно до ст. 847 зазначеного нормативного акту у разі завдання тілесного ушкодження, протиправного позбавлення волі, посягання на жіночу честь суд має право призначити потерпілій особі певну справедливую винагороду за немайнову шкоду. У судовій практиці Німеччини та цивілістичній доктрині застосовується термін «компенсація за страждання» або «шкода, завдана почуттям» [10, с. 244]. У Німеччині застосовується загальний принцип вирівнювання вигоди, під яким мається на увазі, що потерпілий має бути поновлений у стані, який існував до порушення його прав. Має бути поновлене його цивільне право чи інтерес. Внаслідок компенсації шкоди потерпілий не повинен одержати вигоду. У визначенні розміру компенсації за завдану моральну шкоду суд враховує: фізичні страждання фізичної особи, її чутливість до болю, вид тілесного ушкодження, тривалість лікування та його наслідки, психічні страждання, вік, працездатність, ступінь усвідомлення свого становища, хвилювання за долю сім'ї, можливість збереження індивідуальних якостей особистості, особливу вразливість тощо [11].

У Франції моральна шкода відшкодовується у випадках посягання на честь та гідність потерпілого (образа, наклеп), внаслідок душевних страждань, викликаних тілесними ушкодженнями чи загибеллю близької людини тощо [12]. Компенсації підлягає моральна шкода, завдана батькам внаслідок смерті їх дитини в залізничній катастрофі. Чоловікові відшкодовуються моральні збитки за порушення дружиною подружньої вірності – таке відшкодування присуджується з особи, яка вчинила з цією жінкою перелюбство (ст. 1382, 1383 ЦК Франції) [12].

В Угорщині моральна шкода відшкодовується у разі

ушкодження здоров'я потерпілого, яке є тривалим чи сильно ускладнює його участь в суспільному житті, або інакше погіршує життя особи (ст. 354 ЦК Угорщини). У Болгарії компенсації підлягає моральна шкода, що виразилась у стражданнях та втраті моральної підтримки близькими, родичами потерпілого внаслідок його смерті [8, с. 362].

У країнах «сім'ї загального права» шкода розглядається як будь-яке ушкодження інтересів особи, яке захищається. У цих країнах виділяють такі її види: моральна або психічна (душевні страждання) – приниження, гнів, сором, відчай, переляк, страх, неспокій, хвилювання тощо; шкода, завдана юридичним інтересам особи (правам і благам); шкода, завдана юридичним відносинам між особами (договірним, подружнім, батьківським тощо); фізична шкода, до якої належить майнова шкода й тілесна (фізичний біль, хвороба, погіршення фізичного стану людини, фізичне страждання) [8, с. 55].

У країнах «сім'ї загального права» відоме поняття «номінальна шкода», яке використовується судом у тих випадках, коли позов спрямовано на встановлення права позивача, коли реальних збитків йому не завдано [13, с. 3]. Основною функцією стягнення номінальної шкоди є покарання порушника за його поведінку [9, с. 140]. Це покарання полягає у стягненні умовної (номінальної) суми, яка підтверджує право потерпілого, наприклад, 1 долар в США, 2 фунти стерлінги в Англії [с. 4].

У системі мусульманського права є відомою майбутня шкода (негативні наслідки, що можуть виявлятися через деякий час) [13, с. 165].

В Японії моральна шкода відшкодовується у випадку, якщо потерпіла особа зазнала страждань, пов'язаних з інвалідністю, порушенням честі потерпілої особи тощо. Внаслідок відшкодування шкоди потерпілий у цій країні не може безпідставно збагатитися, адже суд із присуджуваної суми відшкодування вираховує суму можливої вигоди [8, с. 360–363].

Ст. 23 ЦК України не визначає самого поняття моральної шкоди, але вказує, що вона полягає: у болю, стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом, або іншим ушкодженням здоров'я; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою до неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи [15].

Більш детально зрозуміти суть цієї правової норми дає змогу судово практика, яка знаходить свій вияв у постановках Пленуму Верховного Суду України № 4 від 31 березня 1995 року «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» [29], та від 27 лютого 2009 р. № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» [30].

У п. 3 першої із вищенаведених постанов роз'яснено, що моральна шкода може полягати, зокрема: у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушко-

дженням здоров'я, у порушенні права власності (зокрема інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом, у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми, у настанні інших негативних наслідків.

Під немайновою шкодою, заподіяною юридичній особі, слід розуміти втрати немайнового характеру, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи підірвання довіри до її діяльності.

У цьому роз'ясненні знайшли відображення найбільш часті прояви заподіяної моральної (немайнової за своєю суттю) шкоди.

Наступною умовою виникнення зобов'язань з делікту, що передбачається цивільним законодавством у всіх правових системах є протиправність діяння. Протиправною визнається така поведінка, яка порушує норму права незалежно від того, знав чи не знав правопорушник про протиправність власної поведінки. *Протиправність* може виявлятися у двох формах: дії та бездіяльності.

У країнах «сім'ї континентального права», протиправність діяння є обов'язковою умовою виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди. Водночас в окремих державах законодавство містить формулювання окремих складів деліктів.

Прикладом чіткого визначення протиправності діянь є правове регулювання діяльності засобів масової інформації Кодексом преси 1992 р. у Німеччині. У зазначеному нормативно-правовому акті визначено загальноприйняті принципи діяльності органів друку. У кодексі чітко визначено дії, які формально відповідають реалізації прав і свобод, але все ж є протиправними [8, с. 362-363].

Чимало країн як вид протиправності діяння виокремлюють зловживання правом, відповідно до якого обов'язок відшкодувати шкоду виникає у разі, якщо суб'єктивне право здійснюється саме з метою завдання шкоди.

Першим сучасним нормативно-правовим актом, в якому закріплено принцип недопустимості зловживання правом, є ЦК Німеччини 1896 р. [11]. Відповідно до § 226 цього нормативного акту «Не допускається здійснення права з метою завдання шкоди». Відповідно до ч. 5 ст. 8. § 826 ЦК Німеччини [11] «особа, яка навмисно завдасть шкоди іншій особі способом, що суперечить добрим звичаям, зобов'язана її відшкодувати».

У французькій судовій практиці вперше абсолютне право власності обмежено у 1855 р. У м. Кольмаре власник на даху свого будинку спорудив велику піч без відводу диму, щоб заслонити сусідів світлом. Суд ухвалив рішенням зруйнувати піч. Судове рішення обґрунтовувалося тим, що особисте право когось-небудь є абсолютним, власник вправі використовувати своє майно на власний розсуд, але це право може здійснюватися в межах виправданого інтересу. Якщо моральні принципи суперечать певній дії, то суд визнає таку дію як інспіровану злобою, вчинену під дією пристрасті, яка

не виправдана жодним особистим інтересом [19, с. 315].

Відповідно до ч. 3 ст. 10 ЦК Грузії «від зловживання правами свободу інших осіб захищають імперативні норми цивільних законів. Дії, що суперечать цим нормам визнаються недійсними, крім тих випадків, коли закон прямо вказує на інші наслідки...» [20].

У законодавствах країн «сім'ї загального права» передбачено самостійні фактичні протиправні діяння, які викликають настання шкоди, тобто в цих країнах застосовується система сингулярних (окремих) деліктів.

З позиції законодавства США протиправною та шкідливою є поведінка завдавача шкоди (injury, iniuria), яка може виявлятися як у формі дії, так і у формі бездіяльності, під якою розуміють невиконання суб'єктом конкретної дії – яка наказувалася йому, ставилася в обов'язок [21, с. 113]. У цій країні протиправні дії залежно від кількості потерпілих, проти яких їх спрямовано: 1) протиправні дії проти дуже великої групи людей – масовий делікт. До таких відносять: авіакатастрофи, аварії на АЕС; 2) протиправні дії проти колективу людей – груповий делікт. Прикладом групового делікту є дифамація колективу службовців корпорації; 3) протиправні дії щодо однієї фізичної особи – індивідуальний делікт [22, с. 95–97].

Законодавство Великої Британії допускає необхідну оборону та самопомогу як способи охорони володіння. Наприклад, титульний володілець нерухомості та рухомого майна може застосувати такий спосіб самопомоги, як «розумну силу», проти особи, що порушує чи загрожує порушити законне володіння. Відповідальність за шкоду у випадку самопомоги не настає, якщо вона здійснюється у необхідних межах.

У мусульманській правовій системі діяння вважаються протиправними, якщо вони порушують релігійні норми, право власності й особисті права. Суди самостійно встановлюють протиправність, керуючись нормами моралі та етики [23, с. 167].

У правових системах держав Далекого Сходу, протиправність діянь трактується законодавством як порушення права та завдання шкоди. Цивільно-правова відповідальність може наставати у разі порушення норм кримінального, цивільного законодавства, а також публічного порядку чи норм моралі навіть за відсутності порушення конкретних норм закону [8, с. 363].

Ч. 1 ст. 1166 ЦК України прямо вказує, що протиправність поведінки завдавача шкоди є обов'язковою підставою деліктної відповідальності. В юридичній літературі протиправна поведінка визначається як порушення особою вимог правової норми, що полягає у здійсненні заборонених дій або в утриманні від здійснення вказівки правової норми діяти певним способом (бездіяльність) [8, с. 933].

Правомірним визнається заподіяння шкоди у стані необхідної оборони та крайньої необхідності. Такі дії, які є шкідливими для інших осіб, але протиправними не визнаються. Ч. 1 ст. 1169 ЦК України визначає підстави звільнення від відповідальності за завдання шкоди [15].

Причинно-наслідковий зв'язок як умову виникнення деліктного зобов'язання також визнають усі правові системи. Причинно-наслідковий зв'язок між діянням особи та завданням шкоди полягає у тому, що шкода є наслідком саме протиправного, діяння

особи, а не якихось інших обставин [24, с. 26]. Відсутність причинного зв'язку виключає відповідальність завдавача шкоди, оскільки, означає, що шкода стала наслідком не його протиправної поведінки, а зумовлена дією інших причин. Відшкодуванню підлягає лише шкода, яка причинно обумовлена протиправним діянням.

У зарубіжній цивілістиці можна виділити різні теорії причинно-наслідкового зв'язку, як умови відповідальності за завдання шкоди:

- 1) теорія необхідного причинно-наслідкового зв'язку;
- 2) теорія еквівалентного причинно-наслідкового зв'язку;
- 3) теорія адекватного причинно-наслідкового зв'язку.

Теорія необхідного причинно-наслідкового зв'язку заперечує рівноцінність всіх умов і вважає можливим виокремити із сукупності подій, що передують наслідку, лише одну, завдяки якій настали наслідки [с. 151].

Відповідно до теорії еквівалентного причинно-наслідкового зв'язку з'ясовують чи є певна дія необхідною ланкою в ланцюгу причин, які призвели до шкідливих наслідків. Під ознаки зазначеної теорії не підпадає лише поведінка, яка взагалі не пов'язана з шкідливим наслідком [27, с. 67].

Згідно з теорією адекватного причинно-наслідкового зв'язку протиправна дія вважається підставою шкідливих наслідків, якщо вона збільшує ймовірність їх настання. Причина у розумінні даної теорії не має ступенів, не може бути більшою чи меншою [28, с. 139].

Більшість країн «сім'ї континентального права» у своєму законодавстві закріплюють теорію еквівалентного причинно-наслідкового зв'язку. Поширеним є відшкодування шкоди за відсутності адекватного причинного зв'язку. У Німеччині, Франції не відшкодовується шкода, що виникла без адекватного причинного зв'язку – непряма шкода [21, с. 4].

Для судової практики держав «сім'ї загального права» вважається, що у разі навмисного завдання шкоди дії завжди перебувають у достатньому причинному зв'язку з наслідками. Не відшкодовується лише досить віддалена шкода. У США для встановлення причинного зв'язку між протиправною поведінкою і завданою шкодою необхідно довести наявність:

- 1) «первинної», або фактичної причини (cause-in-fact);
- 2) безпосередньої причини (proximate cause).

У першому випадку застосовується критерій: «якби не дії відповідача, шкода позивачеві не була б завдана?». Також може застосовуватись «стандарт первинного чинника»: «чи були дії відповідача вагомим фактором для настання шкоди?». У другому випадку встановлюється, чи порушив відповідач своє зобов'язання [21, с. 147].

У системі мусульманського права, як і в інших правових системах, питання причинного зв'язку недостатньо досліджено. У більшості країн цієї правової системи (Ірак, Йорданія, Єгипет, Ліван, Сирія) застосовується теорія адекватного причинно-наслідкового зв'язку [8, с. 367–368].

За японським законодавством до уваги береться реальний безпосередній причинний зв'язок між протиправною дією та шкодою. Доводити наявність такого зв'язку повинен позивач (потерпілий).

Юридична природа причинного зв'язку розкривається у ч. 1 ст. 1166 та ч. 1 ст. 1167 ЦК України: неправомірно завдана майнова та моральна шкода від-

шкодується особою, яка її завдала. Із зазначеної норми можна зробити висновок, що причинно-наслідковий зв'язок відповідно до нашого законодавства є об'єктивною умовою, за наявності якої разом з іншими умовами виникає зобов'язання з відшкодування шкоди [15].

Так, аналіз національної судової практики свідчить про таке. Згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України № 6 від 27 березня 1992 р. «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди»: «шкода, завдана особі і майну громадянина або завдана майну юридичної особи, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, яка її завдала, за умови, що дії останньої були неправомірними, між ними і шкодою є безпосередній причинний зв'язок» (п. 2) [31]. У постанові Пленуму Верховного Суду України № 4 від 31 березня 1995 р. «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» зазначається, що завдана моральна (немайнова) шкода відшкодовується тій фізичній чи юридичній особі, права якої були безпосередньо порушені протиправними діями (бездіяльністю) інших осіб» (п. 7) [29]. Тобто причина породжує свій наслідок тоді, коли вона є прямою і безпосередньою.

Наступною умовою виникнення деліктного зобов'язання є *вина*, яка виражає психічне ставлення особи до своєї протиправної поведінки та її результатів [2, с. 135]. Ця умова не завжди обов'язкова для настання цивільно-правової відповідальності за завдання шкоди. Дедалі частіше законодавствами країн у передбачених законом і судовою практикою випадках можливе настання відповідальності без вини. Традиційно в юридичній літературі формами вини вважають: умисел та необережність.

«Французька доктрина не проводить чіткої межі між протиправністю та виною, дані категорії охоплюють єдиним поняттям вини («faute»). Найбільш поширеною у Франції доктринальною концепцією вини є теорія вини Мазо да Тунка. Відповідно до цієї теорії умисне прагнення порушника завдати шкоду є деліктною виною. Помилка у поведінці, яку розумна людина не вчинила б, якщо знаходилася б в тих обставинах, як заподіювач шкоди – неделіктною виною. Особливістю правового регулювання деліктних зобов'язань є те, що відповідно до ст. 489-2 ЦК Франції душевнохворі самі несуть відповідальність за завдану ними шкоду [12].

До обставин, які спричиняють безвинну відповідальність у країнах континентального права відносять: заподіяння шкоди діями працівників під час виконання службових обов'язків, за які відповідає роботодавець (§ 831 ЦК Німеччини, ст. 1384 ЦК Франції), заподіяння шкоди будівлями (§ 836–838 ЦК Німеччини, ст. 1386 ЦК Франції), заподіяння шкоди тваринами (§ 833–834 ЦК Німеччини, ст. 1385 ЦК Франції) [13].

За правом країн континентальної системи права за шкоду, завдану слабоумними й душевнохворими громадянами, відповідають їхні опікуни й інші особи, яким доручено доглядати за ними. У разі завдання шкоди малолітніми та/або психічно хворими особами відповідальність за їхні дії несуть особи, що зобов'язані здійснювати нагляд за ними на підставі закону, або договору. Відповідно до § 831 ЦК Німеччини той,

хто залучить іншу особу для виконання дій, зобов'язаний відшкодувати шкоду, протиправно завдану третій особі. Такий обов'язок не виникає, якщо особа, передоручивши виконання дії іншій особі, проявила належну турботливість, а також, якщо шкода виникла б і за прояви такої турботливості [11].

У Франції батько та мати, що здійснюють свої батьківські права, несуть солідарну відповідальність за шкоду, заподіяну їхніми неповнолітніми дітьми, що проживають разом з ними. Господарі та роботодавці відповідають за шкоду, заподіяну їхніми слугами та працівниками під час виконання останніми обов'язків, для виконання яких вони були найняті. У цьому випадку до уваги береться власна вина роботодавця, яка полягає у тому, що роботодавець найняв недосвідченого або неуважного працівника, або в тому, що він не зумів примусити працівника дотримуватися правил, що діють в його сфері діяльності. Наставники та ремісники відповідають за шкоду, заподіяну їхніми вихованцями та підмайстрами тоді, коли останні знаходилися під їхнім контролем. Вищезазначена відповідальність виникає, тільки якщо батько і мати та ремісники не доведуть, що вони не могли припинити дії, які є підставою відповідальності [12].

У «сім'ї загального права» вину вважають найважливішою умовою деліктного зобов'язання. Під виною заподіювача шкоди розуміють вину «соціальну», яка може не відповідати особистому уявленню про правомірність певної дії. Для визначення форми вини застосовується поняття «розсудливої» людини. Наприклад, у праві США вина поділяється на: злий умисел (malice); непрямий умисел (general intent); безрозсудність (recklessness); грубу недбалість (gross negligence); просту недбалість (ordinary negligence); незначну недбалість (slight negligence) [21, с. 156].

В Англії застосовується принцип суворої деліктної відповідальності (strict liability) [17, с. 19-20], який змінив доктрину «неможливості настання відповідальності без вини». Зміна зазначених принципів пов'язана зі справою Райлендз проти Флетчера (Rylands v. Fletcher, 1868) [14, с. 576]. Відповідно до матеріалів справи Флетчер найняв на роботу працівників для побудови резервуару, які під час виконання робіт натрапили на старі вугільні шахти, що були з'єднанні з шахтами Райлендза, сусіда Флетчера. Працівники не надали цьому жодного значення та, не відгородившись від шахт, продовжували виконувати свою роботу. Після закінчення роботи вода почала поступати до резервуару, шахти були затоплені і їх власник, Райлендз, зазнав серйозних збитків. У цій справі постановлено, що відповідальність за завдання шкоди покладається на Флетчера, оскільки саме йому належав резервуар, внаслідок застосування якого завдано шкоди сусіду [25]. Це пер-

ший приклад в англійській судовій практиці, коли обов'язок відшкодування шкоди покладено на особу, яка не вчиняла жодних дій.

Безвинна відповідальність у країнах «сім'ї загального права» настає за шкоду: а) викликану: вогнем; домашніми та дикими тваринами; небезпечною рухомістю чи спорудами; предметами, здатними заподіяти збитки; б) завдану пасажирові в момент посадки чи висадки, старту, польоту чи посадки літака; в) внаслідок недоліків товарів та послуг, діяльності, що створює підвищену безпеку [21, с. 76].

У країнах системи мусульманського права вина не завжди є обов'язковою умовою настання зобов'язання з відшкодування шкоди. Це зумовлено впливом ісламу, оскільки він не визнає вину підставою відповідальності. Для настання зобов'язання з делікту тут застосовують теорію відповідальності за ризик.

Цивільне законодавство Японії передбачає виникнення деліктних зобов'язань без вини. Мова йде про спеціальні делікти, передбачені ЦК Японії (ст. 714-718), спеціальним законодавством, наприклад, Законом Японії «Про гірничу справу 1950 р.».

ЦК України не визначає поняття вини, а лише вказує умови відповідальності за порушення зобов'язання. Ст. 614 ЦК України називає дві форми вини – умисел і необережність, але критерії для їх розмежування в них законодавець не наводить.

Ст.ст. 612, 900, 950, 1187 ЦК України регламентують можливість притягнення до відповідальності за заподіяння шкоди «відповідальність без вини». Відповідно до ч. 2 ст. 1166 ЦК України «особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини» [27, с. 375].

Ч.1 ст. 1193 ЦК України передбачає, що: шкода, завдана потерпілому внаслідок його умислу, не відшкодовується (ч. 1); якщо груба необережність потерпілого сприяла виникненню або збільшенню шкоди, то залежно від ступеня вини потерпілого (а в разі вини особи, яка завдала шкоди, – також залежно від ступеня її вини) розмір відшкодування зменшується, якщо інше не встановлено законом (ч. 2) [15].

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що, підставою для виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди є наявність передбачених законом умов. У більшості країн, як і в Україні, такими умовами є: 1) завдання шкоди особі чи майну; 2) протиправність діяння; 3) причинний зв'язок між протиправною поведінкою деліквента та завданою шкодою; 4) вина деліквента. Однак підходи до розуміння кожної з умов відрізняються, про що свідчить аналіз законодавства, наукових думок та судової практики.

Список використаних джерел

1. Гавриленко О.О. Проблемні питання деліктної відповідальності. Одеса, 2018. 28 с.
2. Отраднова О.О. Деліктна відповідальність: поняття, сутність та співвідношення із деліктним зобов'язанням. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3. (47). С. 152-158.
3. Цивільне право України: у 2 кн. / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. Київ, 2004. Кн. 1. 736 с.
4. Поняття и механизм гражданско-правовой ответственности. Повышение роли гражданско-правовой ответственности в охране прав и интересов граждан и организаций / Я.Н. Шевченко и др. Киев, 1988. С. 45-53.
5. Shapo M.S. Principles of Tort Law. Thomson/West, 2003. pp. 101–110.
6. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ, 1998. URL:

<http://leksika.com.ua/10680728/legal/shkoda>

7. Цивільне право України: у 2 кн. / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. Київ, 2002. Кн. 2. 720 с.
8. Фединак Г.С., Фединак Л.С. Міжнародне приватне право. Київ, 2009. 500 с.
9. Мироненко І.В. Міжнародне приватне право. Київ, 2013. 288 с.
10. Юренко А.В. Відшкодування моральної шкоди у зарубіжних країнах. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/20098/3-18.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
11. Гражданское уложение Германии. Ввод. Закон к Гражд. Уложению / пер. с нем.; науч. редакторы А.Л. Маковский и др. Москва, 2004. 816 с.
12. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) / пер. с франц.; отв. ред. А. Довгерт. Киев, 2006. 1008 с.
13. Плахіна І.В. Зобов'язання із заподіяння шкоди в праві ФРН, Франції, Англії та США. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2013_4_17
14. Відшкодування моральної та матеріальної шкоди / за ред. М.К. Галянтича. Київ, 2011. 624 с.
15. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
16. Сиротенко С.Є. Деякі теоретико-практичні питання визначення розміру відшкодування моральної (немайнової) шкоди. *Вісник Верховного Суду України*. 2002. № 6. С. 41-44.
17. Деликтные обязательства в английском, немецком и французском праве / А.К. Романов и др. Москва, 2016. 91 с.
18. Цивільне право України / за ред. І.С. Тімуш. Дніпро, 2015. 236 с.
19. Гражданское право: в 2-х т. / отв. ред. Е. А. Суханов. Москва, 1998. Т. 1. 816 с.
20. Гражданский кодекс Грузии / науч. ред. З.К. Бигвава. Санкт-Петербург, 2002. 75 с.
21. Борисова Ю.Є. Підстави та умови деліктної відповідальності у цивільному праві України та США (порівняльно-правовий аналіз): дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2021. 200 с.
22. Best A., Barnes D.W. Basic Tort Law: Cases, Statutes, and Problems. New York, 2003. pp. 90–108.
23. Фединак Г.С., Фединак Л.С. Міжнародне приватне право. Київ, 2005. 544 с.
24. Примак В.Д. Критерії визначення розміру відшкодування за завдану моральну шкоду. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 4. С. 25-28.
25. Rylands v Fletcher [1866] L.R. 1 Ex. 265. URL: <http://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1868/1.html>
26. Цивільне право України. Загальна частина / за ред. О.В. Дзери та ін. Київ, 2010. 976 с.
27. Гоббс Т. Избранные произведения. Москва, 1965. Т. 1. 622 с.
28. Гринько С.Д. Причинно-наслідковий зв'язок як об'єктивна умова виникнення деліктних зобов'язань в Україні. *Університетські наукові записки*. 2012. № 2. С. 66-68.
29. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text>
30. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 року № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text
31. Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 6 від 27 березня 1992 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/vs92008?an=454621>

References

1. Havrylenko O.O. Problematic issues of tort liability. Odesa, 2018. 28 p. (in Ukrainian).
2. Otradnova O.O. Tort liability: concept, essence and relationship with tort liability. *University scientific notes*. 2013. № 3. (47). pp. 152-158. (in Ukrainian).
3. Civil law of Ukraine: in 2 books / ed. O.V. Dzera, N.S. Kuznetsova. Kyiv, 2004. Book 1. 736 p. (in Ukrainian).
4. The concept and mechanism of civil liability. Increasing the role of civil liability in protecting the rights and interests of citizens and organizations / Ya.N. Shevchenko et al. Kyiv, 1988. pp. 45-53. (in Russian).
5. Shapo M.S. Principles of Tort Law. Thomson/West, 2003. pp. 101–110.
6. Legal encyclopedia: in 6 vol. / ed. Yu.S. Shemshuchenko et al. Kyiv, 1998. URL: <http://leksika.com.ua/10680728/legal/shkoda> (in Ukrainian).
7. Civil law of Ukraine: in 2 books / ed. O.V. Dzera, N.S. Kuznetsova. Kyiv, 2002. Book 1. 720 p. (in Ukrainian).
8. Fedyniak H.S., Fedyniak L.S. International private law. Kyiv, 2009. 500 p. (in Ukrainian).
9. Myronenko I.V. International private law. Kyiv, 2013. 288 p. (in Ukrainian).
10. Yurenko A.V. Compensation for moral damage in foreign countries. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/20098/3-18.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (in Ukrainian).
11. The Civil Code of Germany. Input Law on Citizens. Arrangement / ed. A. L. Makovskiy et al. Moscow, 2004. 816 p. (in Russian).
12. The Civil Code of France (Napoleon's Code) / ed. A. Dovgert. Kyiv, 2006. 1008 p. (in Russian).
13. Plakhina I.V. Obligations for causing damage in the law of Germany, France, England and the USA. *Journal of the Academy of Advocacy of Ukraine*. 2013. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2013_4_17 (in Ukrainian).
14. Compensation for moral and material damage / ed. M.K. Haliatyach. Kyiv, 2011. 624 p. (in Ukrainian).
15. Civil Code of Ukraine dated January 16, 2003. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2003. No. 40-44. Art. 356. (in Ukrainian).
16. Syrotenko S.Y. Some theoretical and practical issues of determining the amount of compensation for moral (non-property) damage. *Bulletin of the Supreme Court of Ukraine*. 2002. No. 6. pp. 41-44. (in Ukrainian).
17. Tort liability in English, German and French law / A. Romanov et al. Moscow. 2016. 91 p. (in Russian).
18. Civil law of Ukraine / ed. I.S. Timush. Dnipro, 2015. 236 p. (in Ukrainian).
19. Civil law: In 2 vol. / ed. Yu.O. Sukhanov. Moscow, 1998. Vol. 1. 816 p. (in Russian).
20. Civil Code of Georgia / ed. Z.K. Bihvava. Saint Petersburg, 2002. 75 p. (in Russian).
21. Borysova Yu.Ye. Grounds and conditions of tortious liability in the civil law of Ukraine and the USA (comparative legal analysis): diss... PhD in legal sciences: 12.00.03. Odesa, 2021. 200 p. (in Ukrainian).
22. Best A., Barnes D.W. Basic Tort Law: Cases, Statutes, and Problems. New York, 2003. pp. 90–108.

23. Fedyniak H.S., Fedyniak L.S. *International private law*. Kyiv, 2005. 544 p. (in Ukrainian).
24. Prymak V.D. Criteria for determining the amount of compensation for moral damage. *Entrepreneurship, economy and law*. 2014. No. 4. pp. 25-28. (in Ukrainian)
25. Rylands v Fletcher [1866] L.R. 1 Ex. 265. URL: <http://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1868/1.html>
26. *Civil law of Ukraine*. General part / ed. O.V. Dзера et al. Kyiv, 2010. 976 p. (in Ukrainian).
27. Hobbs T. *Selected Works*. Moscow, 1965. Vol. 1. 622 p. (in Russian).
28. Hrynko S.D. Causation as an objective condition for the emergence of tortious obligations in Ukraine. *University scientific notes*. 2012. No. 2. pp. 66-68. (in Ukrainian).
29. On judicial practice in cases of compensation for moral (non-property) damage. Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of March 31, 1995 No. 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text>(in Ukrainian).
30. On judicial practice in cases of protection of the dignity and honor of an individual, as well as the business reputation of an individual and a legal entity. Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine dated February 27, 2009 No. 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text (in Ukrainian).
31. On the practice of consideration by courts of civil cases on claims for compensation of damage. Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine No. 6 of March 27, 1992. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/vs92008?an=454621> (in Ukrainian).

Halyna ANIKINA

PhD in Legal Sciences, Associate Professor of department, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7482-019X>
e-mail: galinaanikina07@gmail.com

Svitlana YAKYMCHUK

PhD in Legal Sciences, Associate Professor of department, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1093-3854>

CONDITIONS OF THE EMERGENCE OF TORTIOUS OBLIGATION IN THE LAW OF FOREIGN COUNTRIES AND UKRAINE

The concept and place of obligations to compensate for damage in the system of non-contractual obligations have been studied. The relationship between the concepts of the basis and the conditions for the occurrence of obligations to compensate for damage has been clarified.

It is emphasized that the legislation of the vast majority of countries defines the following conditions for the occurrence of obligations to compensate for damage: 1) causing damage to a person or property; 2) illegality of the act; 3) causal connection between the illegal behavior of the delinquent and the damage caused; 4) the fault of the delinquent. However, approaches to understanding each condition differ.

The understanding of the concept and types of damage in the countries of the «common law family» and «continental law family» is clarified, attention is drawn to the peculiarities of the legal regulation of moral damage compensation in certain countries, such as: Germany, France, Hungary, Bulgaria, Japan. The concept of «nominal damage» is studied, which is known in the countries of the «common law family» and is used by the court in those cases when no real damage has been caused to the plaintiff, and the lawsuit is aimed at establishing his right. Special attention is paid to the understanding of the concept of «moral damage» in different legal systems.

The peculiarities of the interpretation of the concept of «unlawfulness of an act» as a condition for the emergence of obligations to compensate for damage in the legislation of foreign countries and Ukraine are analyzed.

Different theories of understanding the cause-and-effect relationship between illegal action and damage, which are defined in national legislation and regulations of foreign countries, are considered.

Guilt is analyzed as a condition for the occurrence of obligations to compensate for damage. It was found that the vast majority of countries determine cases of liability for causing damage without fault.

It was concluded that in most countries, as well as in Ukraine, such conditions are: 1) causing damage to a person or property; 2) illegality of the act; 3) causal connection between the illegal behavior of the delinquent and the damage caused; 4) the fault of the delinquent. However, the approaches to understanding each of the conditions differ, as evidenced by the analysis of legislation, scientific opinions and judicial practice.

Keywords: *obligation to compensate for damage, grounds for the occurrence of tortious obligations, conditions for the occurrence of tortious obligations, damage, moral damage, illegality, cause-and-effect relationship, fault, liability without fault*